Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 4 (1928)

Δελτίον ΧΑΕ 4 (1927), Περίοδος Β'

Χριστιανική Εύβοια

Παντελής Γ. ΖΩΓΡΑΦΟΣ

doi: [10.12681/dchae.1332](https://doi.org/10.12681/dchae.1332)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΖΩΓΡΑΦΟΣ Π. Γ. (2013). Χριστιανική Εύβοια. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 4, 3-13.
<https://doi.org/10.12681/dchae.1332>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Χριστιανική Εύβοια

Παντελής ΖΩΓΡΑΦΟΣ

Δελτίον ΧΑΕ 4 (1927), Περίοδος Β' • Σελ. 3-13

ΑΘΗΝΑ 1928

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΕΥΒΟΙΑ

Κατὰ τὴν μέσιν Εὐβοίαν καὶ ἐκεῖ ἀκριβῶς ὅπου ἡ μεγάλη ἀμα-
ξιτὴ ὁδὸς Χαλκίδος - Κύμης διασχίζει τοὺς δήμους ᾽Αλιβερίου, Αὐλωνα-
ρίου, Κονιστρῶν, Κοτυλαίων καὶ Κύμης, δύναται ὁ ἐνδιαφερόμενος
νὰ ἐπισκεφθῇ πολλοὺς καὶ ποικίλους κατὰ τὸ σχῆμα ναοὺς βυζαντι-
νοὺς διεσπαρμένους καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις, καὶ εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ
χωρία καὶ μοναστήρια ὑπάρχει καὶ ἄλλη ὁδὸς ἢ παλαιὰ ᾽Αλιβερίου - Κύ-
μης, ἣν καὶ αὐτὴν θὰ ἀκολουθήσωμεν μὲ ἀφετηρίαν πάντοτε τὸ Αὐλωνάρι.

Ἀριστερὰ τῆς ἀμαξιτῆς ὁδοῦ, ἣν ἀνερχόμεθα, ὑπάρχει μικρὸς βι-
ζαντινὸς καὶ κατάγραφος σταυρεπίστεγος ναὸς τῆς Ἁγίας Θέκλης καὶ
ὁμώνυμον χωρίον, ὅπου ἄλλοτε, εἰς παλαιότερους χρόνους, ἐτελεῖτο ἡ
ἐμπορικὴ πανήγυρις ἢ τελουμένη σήμερον εἰς Αὐλωνάριον.

Ἐπειδὴ ὁ χώρος ἐνταῦθα δὲν μοῦ ἐπιτρέπει νὰ περιγράψω πάντα
τὰ ἐκκλησάκια τὰ ὧς κομψοτεχνήματα προβάλλοντα μέσα εἰς τὰς
φάραγγας καὶ τοὺς ἐλαιῶνας, θὰ περιορισθῶ μόνον εἰς τὴν περιγραφὴν
τῶν ἐχόντων χρονολογημένας ἐπιγραφὰς καὶ τὰς ὠραιότερας τοιχογραφίας.

Εἰς θέσιν Παζάρι ἀντικρύζομεν ἀμέσως περιβίλεπτον ναὸν σχήμα-
τος βασιλικῆς μετὰ ὀκταγωνικοῦ τρούλλου κατάγραφον ἄλλοτε, πλὴν
σήμερον κεκαλυμμένον εἰς τὰς περισσοτέρας ἐπιφανείας αὐτοῦ διὰ παχυ-
τάτου νεωτέρου ἀσβεστοκονιάματος. Εἰς ἀπόστασιν δὲ ἡμισείας ὥρας
ἀπὸ τῆς κωμοπόλεως Αὐλωναρίου, καὶ εἰς τὸ ἄκρον καταφύτοι κοι-
λάδος κεῖται τὸ χωρίον Πυργί, μὲ μικρὸν βυζαντινὸν ναὸν εἰς μνήμην
τῆς τοῦ Ἰησοῦ Μεταμορφώσεως τιμώμενον. Ὁ ναὸς οὗτος, τύπου σταυρε-
πιστέγονι, ἐκτὸς τῶν ὠραίων του τοιχογραφιῶν, ἔχει καὶ ἐπιγραφὴν γραπτὴν
κτητορικὴν ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ τοίχου καὶ πολὺ πλησίον τοῦ τέμπλου.

ᾠ Ἀνγγέρθη ὁ θεῖος ναὸς οὗτος τοῦ Κον Σος Θου, διὰ συνδρομῆς
ἐξόδων τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ Καλῆς τῆς Μεληδόνη, καὶ τῶν τέκνων
αὐτῆς Γεωργίου ἱερέως, ἅμα συμβίος, Δημητρίου ἅμα συμβίος, καὶ
τέκνοις αὐτῶν, ἐν ἔτει Σ Ω Ι Η «6818 = 1310» συνεπληρώθη μηνὶ
σεπτεμβρίῳ Θ'. + † Ν. Θ. (Ἰνδικτ. 9'.) ἡμέρᾳ Σαββάτῳ. † (Ζ. Ι. Β).

Ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἐπιγραφῆς, ἡ ἀνέγερσις τοῦ ναοῦ
τούτου ἀρχεταὶ τὴν 8ην Ἰνδικτιῶνα, κατὰ τὰς ἀρχὰς περιῖπου τοῦ ἀνα-

φερομένου ἔτους 1310 καὶ ἀποπερατοῦται μετὰ ἓν ἔτος, τῷ 1311, ὅπερ ἀντιστοιχεῖ ἀκριβῶς πρὸς τὴν ἀναφερομένην ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἡν ἰνδικτιῶνα. Τὰ τελευταῖα ψηφία τῆς ἐπιγραφῆς, πιθανῶς εἶναι τὰ ἀρχικά τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀγιογραφήσαντος τὸν ναὸν καλλιτέχνου.

Μεγαλοπρεπεστάτη καὶ ὁλόσωμος εἰκὼν τῆς ἁγίας Καλλιόπης, πρὸς τιμὴν βέβαια τῆς συνδρομητρίας καὶ πρεσβυτέρας Κυρᾶς Καλῆς Μελιδόνη, ὑπάρχει ἐν τῷ ἱερῷ δεξιᾷ τῷ εἰσερχομένῳ καταλαμβάνουσα θέσιν ἐξαιρετικὴν πλησίον τῶν ἱεραρχῶν καὶ λοιπῶν ἁγίων τοῦ ἱεροῦ θυσιαστηρίου. Ὁλόκληρος δὲ ὁ ναὸς εἶναι κατάγραφος ἀπὸ μάρτυρας ἱεράρχας καὶ συνθέσεις ἀπὸ τὸν βίον καὶ τὰ θαύματα τοῦ Ἰησοῦ.

Εἰς ἀπόστασιν μιᾶς ὥρας καὶ ἄνωθι τοῦ χωρίου Πυργί ἐπὶ ὑψηλοῦ βουνοῦ, κεῖται ἡ μονὴ Λεύκων, μὲ ἀρχαιότατον σταυρεπίστεγον

Εἰκ. 1. Μονὴ Λεύκων

ναὸν τιμώμενον ἐπ' ὀνόματι τῶν *Εἰσοδίων* τῆς Θεοτόκου μὲ κατεστραμμένες τὰς τοιχογραφίας καὶ παραμορφωμένον τὸ ἀρχικὸν ἀρχιτεκτονικὸν τοῦ σχῆμα. Ἐν τῇ μονῇ ταύτῃ ὑπάρχουν ἐπιγραφαὶ ἄξiai λόγον, φερμένα Σουλτανικά ἐπὶ μεμβράνης, καὶ μικρὸν χοτζέτι τῶν ἐξόδων, τῆς ἀγιογραφήσεως τοῦ ἱεροῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Δημητρίου τῆς διαλυθείσης μονῆς Καταρράκτου, ἀπεχούσης τῆς μονῆς Λεύκων περὶ

τὰς τρεῖς ὥρας περίπου. Ἐν τῷ Ναῷ τῆς μονῆς Λεύκων ὑπάρχουν καὶ αἱ ἐξῆς λαξευταὶ ἐπιγραφαί.

Ἐπὶ τῆς μαρμαρίνης πλακὸς τῆς ἁγίας τραπέζης.

Ἐπιγραφή α'). Κύριε βοήθει τοῦ δούλου σου Κοσμᾶ τοῦ πελεκήσαντος, οἱ ἀναγινώσκοντες εὐχεσθε.

Ἐπιγραφή β'). Κύριε βοήθη τοῦ δούλου σου Λουκᾶ τοῦ ἡγουμένου, οἱ ἀναγινώσκοντες εὐχεσθε.

Δεξιᾷ δὲ τῆς διυτικῆς εἰσόδου πρὸς τὰ ἄνω ἐπὶ μικρᾷς μαρμαρίνης πλακὸς εὗρηται ἡ ἐπιγραφή.

Ἐπιγραφή γ'). Ἀνεκαινίσθη ὁ πάνσεπτος ναὸς οὗτος τῆς ὑπερενδόξου Λεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου τῶν Λεύκων διὰ Νικοδήμου

Μοναχοῦ ἐπὶ βασιλείᾳ Ἐμμανουὴλ Κομνηνοῦ, ἔτος 1050 μ. Χ.

Παραδόξως δὲ ἀπὸ τὰς παλαιὰς τοιχογραφίας τοῦ Ναοῦ μόνον ἡ εἰκὼν τοῦ παιδὸς Ἰησοῦ σώζεται ἐν τῇ προσκομιδῇ μὲ τὴν συνήθη ἐπιγραφὴν Ἰησοῦς Χριστὸς Ἐμμανουήλ.

Ἄλλοι ναοὶ ἐκεῖ που πλησίον, νεώτεροι ὅμως αὐτοῖ, εἶναι: ὁ τῆς Μονῆς Καρυῶν (ἀγ. Ἰωάννου Προδρομοῦ) μὲ γραφὰς τῶν ἀρχῶν τοῦ 16ου αἰῶνος, ὁ τῆς ἐγκαταλελειμμένης Μονῆς τῆς Ὀκτωνιᾶς ἀγ. Δημητρίου (Καταρράκτης) κατάγραφος καὶ αὐτὸς καὶ φέρων γραπτὴν ἐπιγραφὴν καὶ τὴν χρονολογίαν 1636, καὶ πληθος ἄλλο ἐκκλησιδίων, ὡς τὸ τοῦ ἀγίου Βλασίου, ἀγ. Γεωργίου, ἀγ. Νικολάου πάντα εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ χωρίου Ὀκτωνιᾶς τοῦ δήμου Αὐλῶνος.

Ἀκολουθοῦντες ἔξ Αὐλωναρίου (Παζάρ) τὴν ἀμαξιτὴν ὁδὸν θὰ φθάσωμεν μετὰ μίαν ὥραν εἰς Μονόδρον, χωρίον πλησίον τῶν Κονιστρῶν, ἐκεῖθεν δὲ ὀδηγούμενοι, θὰ διέλθωμεν μέσφ ἀμπελώνων καὶ καταπρασίων φυτειῶν τὰ χωρία Βρύσιν, καὶ Ἐπισκοπὴν, ὁπότεν ἡμιονικῶς θὰ διευθυνθῶμεν εἰς τὸ ὄρεινόν χωρίον Μακρινχώρι, ἔνθα σταυρεπίστεγος ναὸς ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἀγ. Δημητρίου μὲ θαυμασίαις τοιχογραφίαις ἐκτελεσθείσας κατὰ τὸν τρόπον τῆς πηκτοχρομίας τῶν ἀρχῶν τοῦ 14ου αἰῶνος καὶ μὲ τὴν ἐπιγραφὴν.

«*Ἀρεκαίνισθη ὁ θεῖος καὶ πάνσεπτος ναὸς οὗτος παρὰ συνδρομῆς καὶ ἐξόδου τοῦ πανσεδάστου Μιχαὴλ τοῦ Ταμισᾶ, καὶ τῆς συμβίας αὐτοῦ Εἰρήνης, ἔτους 6811 ἀποκτίσεως κόσμου, ἡνδικτιῶν α'*» δηλαδὴ ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσεως 1303.

Ὁ ναὸς οὗτος κατάγραφος ὑπὸ εἰκόνων, μαρτύρων ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν εἰς φυσικὸν μέγεθος εἰκονιζομένων μὲ στολὰς πεποικιλμένας, μὲ τὴν ὥραιαν καὶ λεπτὴν ἀπόδοσιν τῶν μεταβατικῶν τόνων, μὲ τὰ λάμποντα εἰσέτι χρώματα καὶ τὰς ἐπιβλητικὰς στάσεις τῶν ἁγίων ὑπενθυμίζουν τὰς ἀρίστας τῶν τοιχογραφιῶν τῆς Μητροπόλεως Μυστρᾶ. Ἐν τῷ ναῷ τούτῳ αἱ εἰκόνες τῶν κτητόρων κλπ. ἁγίων, ἦτοι Μιχαὴλ καὶ Εἰρήνης, τῶν στρατιωτικῶν ἁγίου Δημητρίου καὶ Γεωργίου, Τρίμορφος εἰκὼν (Δέησις) εἰς φυσικὸν μέγεθος, ὁ ἀσπασμὸς τοῦ Πέτρου καὶ Παύλου, ἡ ἁγία Μαρίνα, μὲ ὀλοκέντητον θαυμασίαν χλαμύδα εἶναι ἅπασαι λίαν πρωτότυποι παραστάσεις εἰς κίνησιν καὶ συνθετικὴν ἀπόδοσιν ἐπὶ τῶν θόλων δὲ ἄλλαι παραστάσεις ἀπὸ τὰ θαύματα τοῦ Ἰησοῦ, Θεοτόκου καὶ Ἀγίου Δημητρίου. Κατάπληκτος μένει κανεὶς πρὸ τῆς ὥραιας τέχνης τοῦ ἀγνώστου αὐτοῦ καλλιτέχνου, οὗτινος τοιχογραφίας θὰ συναντήσωμεν καὶ εἰς ἄλλους ναοὺς τοῦ χωρίου Ὁξυλίθου ἀγνώστους μὲν εἰς τοὺς λογίους, γνωστοὺς ὅμως

εἰς τοὺς εὐσεβεῖς χριστιανούς καὶ κατοίκους τῆς ὁραίας αὐτῆς κωμο-
πόλεως. Προτοῦ φθάσωμεν εἰς τὴν κωμόπολιν Κονίστρες δεξιὰ τῆς

Εἰκ. 2. Ἡ Ἀγ. Μαρίνα τοιχογραφία ναοῦ
Ἀγ. Δημητρίου ἐν Μακρυχώρι=.

ἀμαξιτῆς ὁδοῦ κεῖται μικρὸν
χωρίον Σπηλιές ὀνόματι δὲν
θα ἐξετάσωμεν πόθεν ἔλαβε τὸ
ὄνομα αὐτό· (ἡ παράδοσις λέ-
γει ὅτι ἦτο μετόχι τοῦ μεγά-
λου Σπηλαίου). Ἐν τῷ χω-
ρίῳ τούτῳ ἀντικρύζομεν ἄλλον
σταιρεπίστεγον ναὸν κατά-
γραφον καὶ αὐτόν, χωρὶς τὴν
παραμικροτέραν φθορὰν εἰς
τὰς τοιχογραφίας του καὶ με-
τὴν κτητορικὴν ἐπιγραφὴν.

«Ἀνηγέρθη ὁ θεῖος καὶ
πάνσεπτος ναὸς τῆς Ὁδηγη-
τρίας διὰ συνδρομῆς καὶ ἐξό-
δων τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Γρη-
γορίου τοῦ Παχωμέρη ἅμα
συμβία καὶ τέκνοις καὶ ξένοις
Ἀναγνώστου, ἔτος 6819 ἀπὸ
κτίσεως κόσμου» 1311 ἀπὸ
Χριστοῦ γεννήσεως.

Ἀπίστευτος ἡ ἁρμονία καὶ
ἡ εἰκονογραφικὴ συνθετικὴ καὶ
αἰσθητικὴ τῶν τοιχογραφιῶν
τοῦ ναοῦ τούτου. Εἰς μίαν
σύνθεσιν καὶ μόνον ἐφιστῶ τὴν
προσοχὴν τῶν ἐνδιαφερομέ-
νων ἐπισκεπτῶν εἰς τὸν Εὐαγ-

γελισμόν, ἢ μᾶλλον τὸν Χαιρετισμόν τῆς Θεοτόκου, ὡς ἐπιγράφεται, ἐν τῷ
ιερῷ καὶ σχεδὸν εἰς φυσικὸν μέγεθος, καὶ μετὰ τὴν παράστασιν ἐν τῷ μέσῳ
«ὁ παλαιὸς τῶν ἡμερῶν». Ἐν αὐτῇ παρίσταται ἡ Θεοτόκος καθήμενη ἐπὶ
θρόνου γλυπτοῦ, χρώματος ὠχροκιτρίνου, ἀκρωμένη μετ' εὐλαβείας καὶ
προσοχῆς τοῦ ἀγγέλου καὶ βασιτάζουσα εἰς τὰς χεῖρας της τὴν ἡλακάτην
δι' ἧς ἐνήθε κατὰ τὴν στιγμὴν αὐτὴν τοῦ χαιρετισμοῦ μεταξίνην κοκ-
κίνην κλωστήν· αἱ πλευραὶ τοῦ θρόνου καταλήγουσιν εἰς δύο ὄψεις,
σύμβολα ὑψίστης ἐννοίας, ἄνωθεν δὲ τοῦ θρόνου ἐκτείνεται ναὸς

περιτετυλιγμένος με ἐρυθρᾷ ἐκ κιναβάρεως παραπετάσματα, ὅλη δὲ ἡ ἀμφίεσις τῆς Θεοτόκου εἶναι χρώματος βαθέος κυανοῦ· παραθέτω δὲ καὶ μικρὰν μονόγραμμον εἰκόνα τῆς παραστάσεως αὐτῆς ἵνα πεισθοῦν

Εἰκ. 3. Ὁ Εὐαγγελισμός. Τοιχογραφία ναοῦ Ὁδηγητρίας ἐν Σπηλαιῇς.

πάντες καὶ αὐτοὶ οἱ ἀμφιβάλλοντες διὰ τὴν μεγάλην ἐπίδρασιν τὴν ὁποίαν ἔσχον τὰ ἀνάγλυφα καὶ γραπτὰ ἀγγελία τῶν ἀρχαίων προγόνων μας, εἰς τοὺς κατόπιν Βυζαντινοὺς ἀγιογράφους. Οὐδεμία δὲ χωρεῖ ἀμφιβολία ὅτι ἡ αὕτη γραμμὴ τὸ αὐτὸ συνθετικὸν αἶσθημα, ἡ ἰδία ἀπλότης ἐπεκράτησε καὶ εἰς τὴν νέαν θρησκείαν τῆς φυλῆς μας καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς χωρὶς τὴν παραμικρὰν ξενικὴν ἐπίδρασιν. Καὶ ἐνταῦθα τὰ θαύματα τῆς Θεοτόκου ἐκ τοῦ ἀποκρύφου Εὐαγγελίου τοῦ Ἰακώβου, τὰ θαύματα τοῦ Ἰησοῦ, εἰκὼν δλόσωμος ὠραιότητι τοῦ Ἰησοῦ, παράστασις τῶν Ἀγ. Θεοδώρων καὶ θαυμασίαι σύνθεσις τῆς ἄκρας ταπεινώσεως, γύρω δὲ μάρτυρες γυναῖκες μὲ ἀύστηρὰς βυζαντινὰς ἀμφιέσεις.

Ἡμιονικὸς δρόμος ἄγει διὰ μέσου τοῦ χωρίου Κήπων, ὅπου ἀπειράριθμοι μικροὶ μονόρρινοι ναοὶ ἡμικατεστραμμένοι, καὶ μετὰ πορείαν ὥρας φθάνομεν εἰς Ὁξύλιθον κεφαλοχῶρι τοῦ δήμου Κυμναίων καταπράσινον καὶ κατοικοῦμενον κατὰ συνοικισμοὺς σκιαζομένους ὑπὸ πελωρίων δένδρων ἰδίᾳ ἐλαιῶν ἀπέχει δὲ τῆς θαλάσσης περὶ τὰ εἴκοσι λεπτά τῆς ὥρας. Εἰς Ὁξύλιθον ἡ ἐπίσκεψις δύνανται νὰ γίνη καὶ διὰ τῆς παλαιᾶς ὁδοῦ μὲ βάσιν ἐκκινήσεως πάντοτε τὸν

σταθμὸν Ἀὐλωναρίον (Παζάρι) μόλις προχωρήσωμεν ὀλίγον δεξιὰ τῆς ἀμαξιτῆς ὁδοῦ ἄρχεται ἡ παλαιὰ αὕτη ὁδὸς διερχομένη διὰ τῆς μικρᾶς κοιλάδος, ὅπου τὰ εἴφορα χωρία Πυργί, Ὀριό, καὶ Μουρτάρι, ἔχοντα καὶ ταῦτα, εἰς τὴν περιοχὴν των μικροὺς βυζαντινοὺς ναοὺς. Παρερχόμενοι δὲ τὸν Ἀγριόγιαννην (μικρὸν ναὸν βυζαντινὸν) εἰσερχόμεθα εἰς

Εἰκ. 4. Ναὸς Ἁγ. Νικολάου Ριντζάνων: ἐξ Ὀξυλίθου.

τὴν κοιλάδα τοῦ Ὀξυλίθου καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως ἐμποιεῖ αἰσθησθαι εἰς τὸν ἐπισκεπτόμενον τὰ μέρη αὐτά, τὸ ἄφθονον οἰκοδομήσιμον ὕλικὸν τὸ διεσπαρμένον εἰς συντρίμματα κατὰ πλάτος καὶ μῆκος τῆς κοιλάδος αὐτῆς διάφοροι κτηματικά περικυρρύνονται διατηροῦν ἀκόμη τὰ ὀνόματα, Κοκκινοκλησίες, Παληοκαστρί, Μάρμαρα κ.λ.π. Καὶ πράγματι πανταχοῦ τῆς κοιλάδος αὐτῆς διακρίνει κανεῖς ἐρειπωμένους ναοὺς σωροὺς ἐρειπίων, λαξευτοὺς ὀγκολίθους, πλίνθους, κεράμους, λάρνακας κίονας, διατηροῦν δὲ ἐκ παραδόσεως οἱ κάτοικοι καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἐρειπωμένων αὐτῶν ναῶν, ἅγιος Βασίλειος, ἅγιος Νικόλαος, ἅγιος Δημήτριος κ.λ.π. Ἐντεῦθεν ἄρχεται ἡ ἀνάβασις τοῦ λόφου ὃν καταλαμβάνει σχεδὸν ὁλόκληρον καὶ κατὰ συνοικισμοὺς ὁ Ὀξυλίθος,

Εἰς τὸν συνοικισμὸν Ριντζᾶνοι ὑπάρχει βαζυντινὸς ναὸς ἐπ' ὀνόματι τιμώμενος τοῦ ἁγίου Νικολάου. Ἀπὸ τὰς ὥραιας τοιχογραφίας του ὀλίγαι μόνον σώζονται ἀριστερὰ ὁμῶς τοῦ ἱεροῦ ἐπὶ τῆς προσκο-

Εἰκ. 5. Ὁ Ἅγ. Κοσμάς τοιχογραφία ναοῦ Ἁγ. Νικολάου Ριντζάνων

μιδῆς διατηροῦν μετ' εὐλαβείας οἱ κῆρυκοι ἐπιγραφὴν γραπτὴν κτητορικὴν ἔχουσαν ὡς ἑξῆς:

« Ἀνεκαίνισθη ὁ θεῖος καὶ πάνσεπτος Ναὸς οὗτος τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Νικολάου παρὰ συνδρομῆς καὶ ἐξόδων Λέοντος τοῦ Αὐδελά, καὶ τῆς συμβίου αὐτοῦ Εὐφρόνης καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Δημητρίου

ἄμα συμβία καὶ τέκνοις, ἔτους 6812 ἀπὸ πτ. κόσμον Ν. Β. (δηλαδή 1304 ἀπὸ Χριστοῦ), Ἰνδικτιῶν Λευτέρα:

Ἐπίσης κατὰ τὴν πρὸ μηνὸς ἐκεῖ διαμονήν μου, τυχαίως ἀνεκάλυψα καὶ δευτέραν ἐπιγραφὴν κατωθι πελωρίας τοιχογραφίας τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ ἔχουσιν καὶ αὐτὴν ὡς ἑξῆς:

«Λήσεις τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Γεωργίου τοῦ Βουλιντοῦ, τῆς συζύγου αὐτοῦ Κυριακούλας καὶ τέκνοις».

Σπουδαιότατη διὰ τὴν ἱστορίαν εἰκὼν τοῦ ἁγίου Κοσμῶ σώζεται

Εἰκ. 6. Ναὸς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου
Χατηριάνων. Ὁξυλίθινος.

ἐν τῷ ἱερῷ. Ἐν αὐτῇ παρίσταται ὁ Ἅγιος νέος ἀγένειος καὶ περιβεβλημένος ἐνδυμασίαν παρεμπερῆ πρὸς τὴν σύγχρονον Ἑλληνικὴν, μετὰ φαρδομάνικα τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἐνδυμασίας καὶ τὰ ἐπὶ βαθέος χρώματος ὠχροκίτρινα κεντητὰ ἐπὶ τῶν ὤμων ἐπιμάνικα. Δυστυχῶς δὲν σώζεται τὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος, ἄλλως θὰ ἐβλέπομεν ὁλόκληρον ἀναπαράστασιν τοῦ τότε ἐθνικοῦ ἡμῶν ἐνδύματος.

Εἰς ἀπόστασιν δέκα λεπτῶν καὶ ἐπὶ τῆς συνοικίας Χατηριάνων, ὑφύεται ἄλλος σταυρεπίστεγος ναὸς ἐπ' ὀνόματι τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου. Καὶ ἐν τῷ ναῷ τούτῳ διατηροῦνται αἱ τοιχογραφίαι, ἐκτὸς ἐκείνων ποῦ ἐκάλυψαν οἱ ἀφελεῖς χωρικοὶ διὰ παχυτάτου ἀμμοκονιά-

ματος. Ὁ ἐπισκεπτόμενος τὸν ναὸν τοῦτον ἀμέσως θὰ ἀντικρύσῃ ὁλοσώμους παραστάσεις τῆς ἁγίας Ἀννης καὶ τῆς Θεοτόκου, καὶ ὥραιās συνθέσεις καὶ ποικίλα κοσμήματα ἐν τοῖς σταυροβολίοις τοῦ γοθικοῦ παροικοδομήματος· ἐν τῷ κυρίως δὲ ναῷ καὶ ἐπὶ τοῦ θόλου θαυμασίας συνθέσεις ἀναφερομένας εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὰ θαύματα τῆς Θεοτόκου ἀπὸ τὸ Εὐαγγέλιον ἐπίσης τοῦ Ἰακώβου ὡς καὶ ὥραιοτάτην παράστασιν τῆς Γεννήσεως καὶ Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ἐμπνευσθεῖσαν ἐκ τοῦ ἀπολυτικίου. «Ἐν τῇ γεννήσει τὴν παρθενίαν ἐφύλαξας ἐν τῇ κοιμήσει τὸν κόσμον οὐ κατέλειπες Θεοτόκε κτλ.». Ἄλλαι δὲ μεγαλειώδεις συνθέσεις εἶναι ἐπὶ τῆς βορεινῆς πλευρᾶς τοῦ ἱεροῦ ναοῦ τούτου ἢ τῆς προδοσίας καὶ ἀποκαθελώσεως, καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ παροικοδομήματος παριστώσα τὸν Παράδεισον.

Ἡ τέχνη τοῦ ναοῦ τούτου καὶ τῶν ναῶν Μεταμορφώσεως (Πυργὶ) ἁγίου Δημητρίου (Μακρυχώρι) καὶ ἁγίου Νικολάου (Ὁξιλίθου) ἀνήκουν εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ καλλιτεχνικὸν ἐργαστήριον· τὴν γνώμην μὲν αὐτὴν πιστοποιοῦν ἀπειράριθμα τεκμήρια τεχνικὰ καὶ αἰσθητικὰ τῆς ὥραιās αὐτῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων. Ὁ δὲ ἐρεινητὴς φιλότεχνος δύναται νὰ πεισθῇ εὐκόλως ἐὰν ἔχῃ πρόχειρα τὰ μέσα τῆς παραβολῆς τῶν τοιχογραφιῶν τῶν ναῶν αὐτῶν, ἥτοι σχέδια, φωτογραφίας, καὶ ἀντιβόλια τῶν εἰκονογραφικῶν συνθέσεων κοσμημάτων, γραμμμάτων καὶ διαφορῶν προσιῶπων· ἡμεῖς δὲ προβαίνομεν εἰς πολὺ βαθυτέρας λεπτομερείας τεχνικὰς καὶ αἰσθητικὰς, ὡς εἶναι τὸ δούλευμα τῶν χρωμάτων, ἡ χρωματιστικὴ κλίμαξ τῶν τοιχογραφιῶν, διαστάσεις τῶν φωτοστεφάνων, διαθέσεις τῶν πτιγῶν καὶ πολλὰ ἄλλα πείθοντα ἡμᾶς περὶ τούτου. Ἄλλος ναὸς ἐκεῖ ποῦ πλησίον, ὁ τῆς ἁγίας Ἀννης μικρὸς καὶ μονόρριτος (μονοκάμαρος) ἐμπερικλείει τέχνην ἀρίστην καὶ πρωτότυπον· δηλαδὴ ἐπὶ βαθέος χρώματος ἐρυθροῦ (βόλου), ὁ καλλιτέχνης αὐτὸς ἔχει προπλάσει καὶ σαρκώσει χωρὶς νὰ χάνεται ἢ ἐκ τοῦ ἐρυθροῦ ἐντύπωσης· τῆς ἰδιορρύθμου ταύτης τέχνης, τοιχογραφίας δείγματα συνήνηται καὶ εἰς Μυστρῶν (ναὸν ἁγίων Θεοδώρων) καὶ εἰς μονὴν Κορακιάς πλησίον Ἀλιβερίου.

Ἐπὶ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Ἀννης ὑπάρχει ἡ ἑξῆς μισοσθημένη γραπτὴ ἐπιγραφή:

« Βαρβάρας, Μαρίνας καὶ Μαρίας ἅμα συμβίος αὐτῶν ἡμε-
τῶν ἔτους $\overline{\Sigma} \overline{\Omega} \overline{\Theta} \overline{\text{H}}$ = 6878 » ἥτοι ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσεως 1370.

Ὁλόσωμοι δὲ παραστάσεις τῆς ἁγίας Βαρβάρας, Μαρίνας καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας κοσμοῦν τὸν μικρὸν ναὸν τοῦτον, δεομένων ὅπως δώσῃ ὁ ὕψιστος Θεὸς εἰς τὰς τρεῖς αὐτὰς στεῖρας γυναῖκας καὶ τῶν

συμβίων αὐτῶν ἱκετῶν — τέκνα. — Ὡραῖαι δὲ τοιχογραφίαι παριστάνουσαι συλλήψεις στείων ἁγίων γυναικῶν, ὡς τὴν τῆς ἁγίας Ἄννης Ἑλισσάβητ κλπ., πιστοποιοῦν τὸν σκοπὸν τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ ναοῦ τούτου καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐπιγραφῆς· κατωτέρας τέχνης εἶναι αἱ ἐπὶ τοῦ θόλου κατόπιν προστεθεῖσαι κατὰ τινὰ ἀνακαίνισιν τοῦ ναοῦ, δέκα ἕξ ἑορταὶ ἀπὸ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ ἀρχόμεναι ἕως τῆς Ἀναστάσεως καὶ ἡ ἐπὶ τῆς πλευρᾶς τῆς εἰσόδου εἰκὼν τῆς Κοιμήσεως.

Ὑπάρχουν καὶ πολλοὶ ἄλλοι μικροὶ ναοὶ εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ Ὁξυλίθου καὶ αὐτοὶ βυζαντινοὶ μὴ διατηροῦντες ὅμως δυστυχῶς οὐδὲ ἵχνος τοιχογραφιῶν, ὡς ὁ ναὸς Μεταμορφώσεως (Μονὴ Μάντζαρι), ὁ ναὸς ἁγίου Δημητρίου, ἁγίας Τριάδος κλπ. Πολλοὶ ναοὶ ἕξ αὐτῶν ἀπαιτοῦν ἄμεσον συντήρησιν, ὁ δὲ ναὸς τοῦ ἁγίου Νικολάου ἔκλινεν ἤδη καὶ φαίνεται ἔτοιμος νὰ καταρρεύσῃ.

Ἡ ἐπιστροφή πρέπει νὰ γίνῃ ἐκ Κύμης ἀπεχούσης τοῦ Ὁξυλίθου δύο ὥρας. Καὶ εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην ὑπάρχουν μικροὶ ναοί, ὡς ὁ τοῦ ἁγίου Νικολάου (Κολημεριάνοι), Μοναστηράκι (Πλατάνα), ἁγίου Νικολάου (Κύμη), πλὴν ἡμικατεστραμμένοι σήμερον μὴ σώζοντες εἰμὶ ἐλάχιστα ἵχνη τοιχογραφιῶν. Ἐκ Κύμης καὶ διὰ τοῦ αὐτοκινήτου ἐπανερχόμεθα εἰς Ἀλιβέριον διασχίζοντες τὴν αὐτὴν ἀμαξιτὴν ὁδόν. Ἐντὸς τῆς κομποπόλεως Ἀλιβερίου ὑπάρχουν δύο βυζαντινοὶ ναοί, ὁ τοῦ ἁγίου Δημητρίου καὶ ὁ τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου, ἀμφοτέρω δὲ οὔτοι μικροὶ μονόρουτοι. Καὶ ὁ μὲν πρῶτος, τοῦ ἁγίου Δημητρίου, ἔχει ὑποστὴ ἐσωτερικῶς καὶ ἔξωτερικῶς κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη αὐτὰ ἀγρίαν μετασκευὴν καὶ ἐπάλειψιν ἀσθέστου καὶ σήμερον δυστυχῶς οὐδὲν ἵχνος διατηρεῖ ἐκ τῆς ἀρχαίας του αἰγλης. Ὁ δεύτερος ὅμως, ὁ τῆς ἁγίας Θεοτόκου, διατηρεῖται ἀκέραιος μὲ τέχνην μετρίαν καὶ μὲ ἐπιγραφὴν γραπτὴν ἐπὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ ὑπερθύρου ἔχουσιν ὡς ἑξῆς.

† Ἀνηγέρθη ἐκ βάρθρων καὶ ἀνιστορήθη ὁ πάνσεπτος καὶ θεῖος ναὸς τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου διὰ συνδρομῆς κ(όπου καὶ ἐξό)δου Σταματίου ἱερέως καὶ τῆς συμβίου αὐτοῦ Εὐφρόνης ἔτου $\zeta \overline{H} \overline{A} = 6901$ ἡτοι 1393. Ν. Α. (Ἱνδικτ. α').

Ἐπὶ δὲ τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ καὶ ἐπὶ τῶν τοιχογραφιῶν ὑπάρχουν χαράγματα διαφόρων ὀνομάτων καὶ πλοίων διαφόρων σχημάτων λίαν περιέργων. Εἰς ἓν ἕξ αὐτῶν τῶν πλοίων παρατηρεῖ τις λέμβον προσδεδεμένην ἐπὶ τῆς πρύμνης μὲ τὰ ἱστία ἀναπεπταμένα καὶ ἐπὶ τῆς πρῶρας ἄνθρωπον μετὰ γιαταγανίου ἀνιψωμένου, ἐνῶ ἄλλος ἐπὶ τοῦ ὀπισθίου καταρτίου σαλπίζει μὲ ὑπερμεγέθη σάλπιγγα.

Πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα τὰ περιέργα ὑπάρχουν ἐπὶ τῶν πολυαριθμῶν

χαρακτῶν αὐτῶν πλοίων. Ἀσφαλῶς θὰ πρόκειται περὶ συνθημάτων ἢ καὶ χροπτογραφικῶν σημείων, ὧν τὴν ἔννοιαν μόνον οἱ καταδικωκόμενοι κατὰ τοὺς χρόνους τῶν ἐπαναστάσεων πατέρες ἡμῶν ἐγνώριζον.

Πλησίον τοῦ Ἀλιβερίου καὶ εἰς μιᾷς ὥρας ἀπόστασιν, ὑψοῦνται ἐν μέσῳ ἔρειπίων αἱ τέσσαρες πλευραὶ τοῦ ἄλλοτε περικαλλοῦς ναοῦ τοῦ ἁγίου Νικολάου τῆς Μονῆς Κορακιές. Ἐν τῷ ναῷ τούτῳ σφύζονται τοιχογραφίαι ἔξαιρετικά καὶ πρωτότυποι, ἐνθιμισμένα μὲ γραμμιάς ἀντὶ ἐπιπέδων Ἡ χρωματιστικὴ ἁρμονία ἐπὶ τῶν τοιχογραφιῶν αὐτῶν εἶναι ἀφάνταστος· ἐπὶ γενικῶν ἐπιφανειῶν ἐκ βαθέος ἐρυθροῦ, ὁ ἄγνωστος καλλιτέχνης αὐτὸς μὲ ὀλίγα καστανόχροα περιγράμματα καὶ μὲ ὀλίγα φωτεινὰ χρώματα ἀνοικτοπράσινα καὶ ἐνίοτε κιτρινωπὰ ἢ ἀνοικτὰ κυανὰ συμπληρῶναι ὁλοκλήρους συνθέσεις ἀφθάστου ὠραιότητος. Οὔτε τὴν λευκὰ χρώματα ἀπὸ τὰ εἰλητάρια, οὔτε τὰ ἐκ κιναθάρους ἐρυθρὰ ἐπὶ κοσμημάτων καὶ ἀλλαχοῦ, ἀλλ' οὔτε καὶ τὰ βαθυκύανα φόντα καὶ τὰ προσπλάσματα καὶ τὰ σαρκώματα τῶν προσώπων λοίπουν ὥστε νὰ ὑποθέσῃ τις ὅτι ὁ χρόνος ἢ καὶ αἱ καιρικαὶ μεταβολαὶ ἡλλοίωσαν τὰ χρώματα αὐτὰ καὶ προσέδωσαν εἰς τὰς τοιχογραφίας τὴν ὠραίαν ἁρμονίαν αὐτὴν. Οὐδὲν χρῶμα ἔχει ὑποστῇ ἡλλοίωσιν. Ἄπαντα τὰ χρώματα αὐτὰ εἶναι ὀρθρὰ καὶ μεταλλικά ἐπεξεργασμένα δὲ διὰ τοῦ στερεωτάτου τρόπου τῆς πηκτοχρωμίας.

Ἡ ἐπὶ τῶν πλευρῶν δὲ τοῦ ναοῦ σειρὰ τῶν ἁγίων Μαρτύρων μὲ τὰς ποικίλας ἀμφιέσεις χρωματισμέναις διὰ τοῦ περιέργου καὶ πρωτοτύπου αὐτοῦ τρόπου, ἀποτελοῦν γάρμα ὀφθαλμῶν. Ἡ στέγη τοῦ ναοῦ μόλις πρὸ ὀλίγων ἐτῶν κατέρρευσε· φαίνεται δὲ ὅτι ὁ ναὸς οὗτος εἶχε σχῆμα βασιλικῆς μετὰ τρούλλου, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς κατόψεως.

Οὐδεμία ἐπιγραφή περιεσώθη. Μόνον ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ βήματος ὑπάρχει χάραγμα τι μὲ τὴν χρονολογίαν 1501. Εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων βημάτων καὶ ἐν μέσῳ ἑλαιῶν ὑψοῦται ἄλλος σταυρεπίστερος ναὸς ὁ τῆς Μεταμορφώσεως, κατάγραφος καὶ αὐτὸς πλὴν μεταγενέστερος.

Ἡ τέχνη τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ναοῦ τούτου μετρία καὶ χωρὶς κανὲν ἐνδιαφέρον· οὐδὲν ἵχνος διακρίνει τις ἐκ τῆς ὠραίας τέχνης τοῦ 14ου αἰῶνος.

Ὡς εἶδομεν, πάντες σχεδὸν οἱ τῆς μέσης Εὐβοίας ναοὶ ὑπάγονται εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν Παλαιολόγων ἥτις ἐσημείωσε τὸν μεγαλύτερον σταθμὸν ἐν τῇ Βυζαντινῇ τέχνῃ. Τὸ Βυζάντιον ὡς κέντρον πλέον τῆς ὠραίας τέχνης αὐτῆς ἐμόρφωνε καὶ ἐξαπέλυε πανταχοῦ τῆς ἑλληνικῆς γῆς καλλιτέχνας, οἵτινες ἔχοντες μεγάλα ἐφόδια τεχνικὰ καὶ αἰσθητικὰ, μᾶς ἀφῆκαν ἔργα πρωτότυπα καὶ κατὰλληλα διὰ τὴν θρησκείαν τοῦ Ἑστανρωμένου, ξένα ἐντελῶς τῶν ὅσων ἢ Ἑρμηνεία τῶν ζωγράφων μετὰ τὴν Ἀλωσιν ἐδημιούργησε δουλικῶν ὄρων, καὶ ἀπηλλαγμένα κάθε ξενικῆς ἐπιδράσεως.

ΠΑΝΤΕΛΗΣ Γ. ΖΩΓΡΑΦΟΣ.